
Oláh Gábor

AZ IDŐKERESKEDŐ

Próbálom felidézni, hogy miért jutott eszembe, hogy a pesti gettóról forgassak filmet, miért ragaszkodtam annyira hozzá. Anyám akkoriban árulta el nekem, hogy apai nagyanyám zsidó volt, erről addig semmit se tudtam. Megörültem, hogy akár csak egy kis ágát a sárga csillagnak felvarrhatom a szívoldalra. Akkoriban a témával kapcsolatban tökéletes volt mifelénk a csend, a vézskorszakról, a hatmillió áldozatról és a több száz-ezer magyar zsidó elpusztításáról nem készült magyar dokumentumfilm. Az MTV dokumentumosztályának vezetője döbbenet hallgatta az elképzelésemet. Szó sem lehet róla, mondta, kizárt dolog, hogy adásba kerüljön, semmi értelme, hogy belefogjunk. Tudtam, hogy érintett, de erről nem beszélt. Hallottam, hogy a felosztott ávóból került a televízióba – mendemonda volt csupán, vagy létezett hiteles alapja a szóbeszédnek, nem tudom. Akárhonnan került a dokumentumosztály élére, bizonyára vannak összeköttetései, gondoltam, ez talán ad annyi biztonságot, hogy legalább az anyaggyűjtést elkezdjem.

Első éveimből csupán a badacsonyi illatokat őrzöm, az apám természetete őszibarack lágyságának zamatát és a vízparti homok selymét. Meg egy szétrágott penge darabjainak fémes ízét. Apám naponta kétszer borotválkozott, még négykézláb mászkálós koromban egy kidobott pengét megtaláltam, anyám a számból kotorta ki a szétrágott darabokat, de nem vágtam meg magam. Ez volt, vagyis lehetett volna a legszörnyűbb dolog, ami Badacsonyon történt velem. Sokkal később sem tudtam semmit arról, ami akkoriban zajlott az országban. Nem is sejtettem, hogy az embereket különböző csoportokba sorolják, csupán annyit tudtam, hogy a lányok nem olyanok, mint a fiúk. Ennek már jó korán utánanéztem. Volt Tomajon a nagymamám házával szemben egy pékség, finom kenyérillatok felhőjéből jött velem játszani Évike, én ötéves voltam, ő négy; a Mária-kert sűrű bokrainak árnyékában vizsgáltuk meg anatómiai különbségeinket, nagyanyám azonban ránk talált, seprűvel verte a fejemet, és magából kikelve ordított, ezen a szent helyen, te gyalázatos! És amíg én a gyerekek normális módján a test titkait kutattam, addig más gyerekek kegyetlen törvényekkel ismerkedtek. A feleségem négyéves korában, 1944-ben a származása miatt álnévvel menekült vidékről Budapestre, egy olyan férfival, akire a zsidótörvények nem vonatkoztak, és akinek volt lelkiismerete és bátorsága egy kisgyereket megvédeni. Feleségem megértette, hogy ha a vonaton elszólja magát, az akár az életébe is kerülhet. Ha bárki megkérdezte, hogy hívják, gondolkodás nélkül rávágta a bemagolt idegen nevet.

A zsidó múzeumból kapott nevek és címek felkutatásával sikerült valamennyi anyagot összegyűjteni, de ez közel sem volt elég a forgatókönyvhöz. Annyit el tudtam vele érni, hogy hirdetést adhassak fel. Sokan azzal hűtötték le a lelkesedésemet, hogy senki sem fog jelentkezni, és ha írnak is, azt fogják kérni, hogy őket ne filmezzem. Nem mondom, hogy ilyen nem akadt, mégis többen voltak, akik aprólékos beszámolót adtak postára, és nem zárkóztak el a szerepléstől sem. A levelekből kicsapó szenvedés erősebb hatás volt, mint amire számítottam. Volt, aki elküldte azt a meggyötört sárga csillagot, amit a budapesti gettóban viselt. A dokumentumosztály vezetője azonban továbbra sem bízott abban, hogy a mázsányi anyagból adásra alkalmas film születhet, és csak amikor

szívós munka után részletesen kimunkált forgatókönyvvel állítottam be hozzá, sikerült kiharcolnom, hogy kapjak magam mellé szerkesztőt és gyártásvezetőt, hogy elkészíthessük a megvalósítási tervet. Miután az elképzelésem az volt, hogy az interjúkat rekonstruált elemekkel fogom ötvözni, a megszokottnál nagyobb stáb kellett, díszletelemekre és az éjszakai forgatáshoz nagyobb lámpaparkra, a bizonytalan kimenetelű interjúk miatt a szokásosnál több nyersanyagra volt szükség. Tizenhat milliméteres fekete-fehér negatívra forgattunk. Félő volt, hogy a rendkívüli igények miatt, az azon az osztályon szokatlanul magas költségvetés okán csődbe megy a terv. A forgatókönyv tetszett a dokumentumosztály vezetőjének, egyre jobban elragadta őt is az elképzelés.

Az anyaggyűjtés során vigyáznom kellett, nehogy teljesen felfakadjanak a szereplést vállalók emlékei, mert akkor a forgatás csupán ismétlés lesz, mégis valahogy meg kellett nyernem a bizalmukat, és ennek egyetlen módja az őszinte kíváncsiság volt. Ebben nem volt természetesen hiány, csak hogy ezt a kamera indulásáig féken kellett tartanom, miközben tudnom kellett, kitől mit várhatok, ki milyen mozzanattal járul majd hozzá a teljes képhez. Kényes helyzet volt, de sikerült elérni, hogy a megszólalóknak csakis a felvétel pillanata jelentsen szégyennel és fájdalommal teli tehertől való megszabadulást, és számomra, a kamera mellett gubbasztva azt, hogy bekerülhessek egy térségbe, ahonnan addig ki voltam rekesztve. A forgatást egy sötét, alvadt vérrel teli gödör aljáról irányítottam, talán először és lehet, hogy utoljára éltem át azt, hogy fontos dolgot csinálok, hogy nem azért forgatok, hogy az értő befogadók majd megdicsérjenek.

Amikor megkaptuk az első musztert, és kiderült, hogy technikai gond sincs, elkezdtük a vágást. A film tizenhat milliméteres negatívra forgott, az akkor szokásos technika szerint a vágóasztalon párhuzamosan futott az eredeti hangfelvétel szalagja és a másik tárcsán a kép. Ilyenkor az első tennivaló ennek a kettőnek az összeszinkronizálása, bár ez asszisztensi feladat, én már ott rostokoltam, izgultam, hogy minden rendben legyen. A hintázó szalagokkal, a feldarabolt film gumival átfogott tekercseivel, a hangszalagok halmaival, minden filmem vágása életre szóló emlék maradt. A filmanyag jellegzetes illataival, a vágóprés, a dobozok kézzel fogható tárgyaival valóságosabb volt ez a fajta összeállítás, mint a mai számítógépes munka, bár kétségtelenül fáradságosabb, mégis jobban hasonlított az anyag életre keltése a szobrászathoz. Nem véletlen, hogy a játékfilmek legidősebb vágója, Morell Mihály szobrász. Ha a sorrendet meg akartam változtatni, vagy csak egy-két kockát kivenni, az órákig tartott, és ha az eredmény nem volt meggyőző, akkor fáradságos munkával kellett visszaállítani az eredeti állapotot. Ezt a munkakópia nem sokáig bírta, és ha már elrongyolódott, újat kellett rendelni a laborból, és az is időt és türelmet igényelt. Viszont éppen ezért minden lépést alaposan meg kellett fontolni. Kevesebb volt az automatikusan működő technika szerepe, kényszerűen több idő jutott arra, hogy az anyagban elmélyedjünk, átéljünk minden mozzanatot. A hosszú munkafolyamat eredményeképpen a szereplőkkel bensőséges viszonyunk alakult ki, olyan sokáig ültünk együtt velük a vágószobában, annyira a miénk lett a történetük, mintha mindent együtt éltünk volna át.

Egyik sétám alkalmával egy vaskerítés mellett mentem el, ahol egy fa törzse körülvette a kerítés egyik tartóoszlopát. Sokáig bámultam a különös szimbiózist, ahogy egymást támogatják, ahogy az évek során a növekvő fa elválaszthatatlanul a testébe fogadta a vasat. Ehhez hasonló folyamat történt ott velünk a vágószobában, a számozott tekercsek egy-egy élet fájdalmas darabját jelentették, és a hangszalagok még mielőtt befűztük volna a gépbe, a rátekintés pillanatában megszólaltak.

A szerkesztőségi vetítés akadályát a film jól vette. Utána jött a keményebb dió, a tévé elnökhelyettese és a pártközpont embere ült be a vágószobába. Ráfördítotam a kulcsot a zárra, kihúztam a telefont, szokatlan volt ez a viselkedés a számukra, de csak így sikerült elérnem, hogy minden zavarót tényezőt kiiktassak. Csodálkoztak, de beletörődtek, mániákus művész, hagyjuk. A vetítés végén az elnökhelyettes rábólintott, a pártközpont embere viszont egy bizonyos részt kifogásolt, kérte, hogy vágjam ki. Nem vitáztam. Megegyeztünk, hogy két héttel később újra megnézik a filmet, és csak utána lehet szó arról, hogy esetleg adásba kerüljön. Amikor elmentek, a vágóm azonnal elindította a gépet, hogy essünk túl a kellemetlen operáción. Én azonban leállítottam. Ez így jó, ahogy van, elkészült, nem csonkítjuk meg. De akkor mi lesz? Szépen bejövünk mindennap, finomítjuk a hangszalagokat, megrendeljük a főcímet, csiszolgatjuk. Mikor vesszük ki a kifogásolt részt? Semmikor. Ajjaj, ebből baj lesz. A dokumentumosztály a politikai adások főszerkesztőségéhez tartozott. Vágóm aggodalma teljesen érthető volt, én, mint filmgyári vendégrendező, nem kockáztattam annyit, mint ő, mégis belement a játékba. T. Júlia hűséges szövetségese volt, remek ember, nagyszerű vágó és nem utolsósorban szép nő. Élmény volt vele dolgozni. Eltelt a két hét, az elvtársak jöttek, beültek, szokásom szerint az ajtót bezártam, a telefont kihúztam, a filmet elindítottuk. Szó nélkül végignézték, a vetítés után hallgattak, sejteni sem lehetett, hogy milyen a csönd. Fenyegető? Rájöttek a cselre? Vagy működött a film, és a hatása alá kerültek? Azt fontolgatják, hogyan sülyesszék el örökre? Végül egyikük odafordult hozzám. Nem bánja, Oláh elvtárs? Nem sértettük művészi elképzelését? Nem, nem, én ezzel, ebben a formában teljesen egyetértek. Akkor rendben van, a továbbiakat R. elvtárssal megbeszéljük.

Talán ha az ember másodszor látja ugyanazt a filmet és fel sem merül benne, hogy bárki merészelné az utasítását figyelmen kívül hagyni, akkor, ami korábban bántotta, azon másodjára nem akad fenn. Honnan volt ehhez bátorságom? Nem voltam párttag, nem kötött a pártfegyelem, azonban meg sem védett a szervezet. Nem tudom. Ennél örültebb vakmerőségeket is csináltam akkoriban. Pedig igazán tudhattam, hogy hol élek. De diplomás filmrendező voltam, fiatal házas, egy gyönyörű nyolcéves kislány apukája és egy baráti társaság törzsfőnöke, szóval valami megmagyarázhatatlan ok miatt úgy éreztem, nem eshet bajom. R. elvtárs a háttérben megvívta a maga csatáját, erről semmit sem tudok, a lényeg, hogy a filmet másorra tűzték, amit egészen addig el sem tudtam hinni, amíg a Rádióújságban nem láttam kinyomtatva: Január 17-én 18.25-kor: Látókör, A TV politikai vitaestje a szocialista demokráciáról, az esti mese és a híradó után: *Hulló csillagok*, magyarul beszélő francia film, háromnegyed tízkor: *Gettó*.

Akkoriban az adás előtti napon a vágószoba elé, a folyosóra pakolták ki a tekerceket, onnan vitték fel egy kis targoncával az adóra. Ott még soha nem jártam, az a tőzsdepalota zárt részlege volt, csak külön igazolvánnyal lehetett belépni. Igen ám, de az adás napjának reggelére két doboz eltűnt a kihelyezett oszlopból, az egyik kép és az egyik kevert hang. Talán valamelyik ellendrukker így akart fogadást nyerni, vagy más oka volt, nem tudom, több feltételezés kerengett akkoriban, felmerültek személyek, akiket arra láttak kóborolni. Úgy tűnt, lőttek az adásnak, ha hiányzik egy tekercs kép és a hozzá tartozó kevert hang, mit lehet tenni? Azonnal megrendeltük a hiányzó képet a laborból a megvágott negatív alapján, amit nem volt könnyű elintézni, a hívókat híradós anyagok foglalták le, de a laborosok megértették a problémát, és az új kópiát adásidőre legyártották. De mi legyen a hanggal? Ha nincs kép, nem tudunk keverni. Szerencsére az

illető – minek nevezzem, tolvajnak, szabotőrnek vagy alkalmazottnak? – a saját szakállára dolgozott, vagy megbízták, ki tudja, az biztos, hogy rosszul számolta a dobozokat, és egy másik tekercshez tartozó hangot vitt el, így, amíg az új kópia készült, a keverést is meg tudtuk csinálni. Az utolsó pillanatban került a film az adóra. Azok, akik segítettek elhárítani az akadályokat, szakmai elkötelezettségéből, kötelességtudatból végezték a munkájukat, és talán kevesen tudták, hogy történelmi esemény megvalósulásában segédkeznek, elindítanak egy fontos folyamatot, és megtörnek egy súlyos hallgatást. 1975. január 17-én, pénteken 21 óra 45 perckor elkezdődött a film sugárzása.

Láng gyullad, egy gyufa közeli lángja, felerősített, fékezett hangja akár egy robbanás. Zene úszik be, a Kol Nidré végtelen, örök dallamának zenekari feldolgozása. Míg a zene érzékeny, súlyosan lassú, a fekete-fehér képek zaklatott, szabálytalan ritmusban peregnek: Gyertya, tóratekercs, kabátra varrt csillag, riadt női arc, elhagyott temető kidőlt-bedőlt kőlapjai, gyertya lángja, szemüveges férfi csodálkozó tekintete, nyilas karszalagos férfi kezében leventepuska, feketén csillanó folyó vize, deszka szálkái, sokágú gyertyatartó, messzire tekintő női szempár, boltíves kapu faragott ajtaja elé téglafalat emel két kőműves, áttűnés után a téglák teljesen eltakarják a bejáratot, valaki lassított mozdulattal simítja a szövetből vágott, foszlott szélű Dávid-csillagot, deszkába rajzolt hatágú csillagon láng szalad körbe, magasra lobbán, aztán egy plakát közelít, egyre közelebről látjuk a sorokat, miközben egy férfihang olvassa a hirdetmény szövegét.

„Felhívás, a magyar főváros zsidó lakóihoz, a magyar királyi kormány a Budapesten élő sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a hetedik kerület Dohány-, Nagyatádi-, Szabó István-, Király és Rumbach Sebestyén (17, 19 szám) utcák, a Madách Imre út, Madách Imre tér, és a Károly király út által határolt területre való összeköltöztetését és zsidók részére kijelölt területek (gettóknak) a nemzsidóknak (keresztények, mohamedánok, stb.) által lakott területtől való elkülönítését elrendelte. Ezt a területet a betelepített zsidó személyek el nem hagyhatják és volt lakásukba többé vissza nem térhetnek.”

Haumann Pétert, gimnáziumi iskolatársamat kértem fel, hogy érzelemmentesen, száraz, kopogó hangon olvassa a szöveget. A legnehezebb feladat minden díszítés, színészi hangsúlyozás nélkül egy ilyen kegyetlen szöveget közvetíteni. Péter tökéletesen oldotta meg.

Adás után egyfolytában csörgött a telefon, a kollégáim hívtak, olyanok is, akikkel addig alig váltottam pár szót, felettem álltak a ranglétrán. Jólesett, mégsem ez volt a legnagyobb élmény. Másnap, amikor elsétáltam a Dohány utcába, a zsinagóga mellett gimnazistákat láttam, izgatott megrendüléssel magyarázták egymásnak, hol húzódtott a deszkapalánk, hol jelezte a filmben az emlékező gyertyák sora a határt. Virágot is hoztak, és a templom falához támasztották, a film epizódjairól beszéltek. Arról, ahogy néhány túlélő felelevenítette a Duna-parti kivégzést, olyanok, akik golyóval a testükben a folyóba estek, és valahol messze kisodródtak a partra, vagy arról, ahogy egy régi iparosműhely falát megbontják, és feltárul a néző előtt egy néhány négyzetméteres lyuk, ahol a visszaemlékező hetekig tartózkodott több társával, jóformán mozdulatlanul.

A következő évben a miskolci fesztivál előzsűrije kiszórta a filmet a mezőnyből, nem vehetett részt a versenyben.

Amikor 2009-ben apám meglátogatása után Kaliforniából hazafelé tartottunk, és néhány napra megálltunk New Yorkban, fáradtan érkeztünk szálláshelyünkre, feleségem

unokabátyjának özvegyéhez. Egy magasba nyújtózkodó felhőkarcoló dereka táján helyezkedett el a lakás, talán a huszadik emeleten, ahol korábban már megfordultunk, akkor még élt Gyuri, akit mostanra elvitt a szíve. New Yorkban nem a város nevezetességei voltak fontosak számomra, mindig is Gyuri volt fontos, akivel Zsuzsa négyéves korában a nyilasok elöl egy dunyha alá bújt, és azt remélte, hogy a tollszagú sötétet nem szakítja meg vakító fény és a puha csöndet lövések durva hangja. Lélegzet-visszafojtva vártak. Ez a várakozás hurkolta össze az életüket. Bár később az útjuk szétvált, és messzire sodródtak egymástól, mindvégig megmaradt bennük ennek a bújócskának a nyoma.

A *Gettó* című filmemben szerepel a visszafojtott lélegzetű jelenet, Zsuzsa idézi fel pátosz nélküli hangsúllyal. Hogy érthető legyen, milyen is normális viszonyok között egy négyéves gyerek viselkedése, hogyan beszél, hogyan vélekedik a félelemről és a kiszolgáltatott állapotról, beiktattam a képsorba egy rövid beszélgetést egy óvodás kislánnyal, egy négyéves Zsuzsikával, aki ártatlanul és mosolyogva int nemet arra a kérdésre, hogy szokott-e félni. Most, amikor ezeket a sorokat írom, már nem ő jut az eszembe, hanem Liza, Judit lányom óvodás lánya, aki szelíd és vad, nem tűri a hatalmaskodást, harap, ha kell, de tud simogatni is, benne van máris egy összetett női karakter minden csírája. Ő nem tudom, mit tenne hasonló helyzetben, nem biztos, hogy hosszú ideig kibírná a mozdulatlanságot, lehet, hogy bízna mosolya erejében, vagy éppen a bántásra emelkedő kézbe harapna, és ezzel megpecsételné a sorsát. Ahogy más gyerek, ő is szeret bújócskázni, egyik kedves játéka, ahogy megérkezik hozzánk, azonnal felszólít, Gábor, bújócskázunk. És akkor ott, a szemem láttára elbújik az asztal alá, biztosítva, hogy megtaláljam, de kiköti, hogy ne azonnal találjam meg, ahogy azt sem tűri, hogy túl sokáig keresgéljem, járkálok egy kicsit a szobában, aztán lehajolok, felemelem a terítőt, és ő boldogan nevet, itt voltam, mondja.

Zsuzsa és Gyuri ott lapultak a dunyha alatt, és vártak. Erzsi néni, feleségem édesanyja eközben menetelt a Duna-part felé, ahol kivégzés várt rá, lépkedett a hosszú sor közepén, elöl nyilas, hátul nyilas, míg egy saroknál, amikor a sor eleje nem látszott, és éppen egy kapu mellett vitt az útjuk, kilépett a menetből, kitépte magát a félelem teréből, és beszőkkent a boltív alá, elbújt a kapu mögött, és megvárta, amíg a sor elhalad, és rohant vissza a gyerekekhez, dobogó szívvel, nem tudhatta, mi történt velük, felfedezték-e őket, nem tudhatta, mi várja, hűlt helyük vagy a két gyerek holtteste? Kifulladásra visszaért, felemelte a takarót. Mekkora súlya lehetett. Nem tudom, képes lennék-e rá, nem tudom, honnan volt hozzá ereje és bátorsága. Volt egy gyógyszerész ismerőse, aki azt tanácsolta, adjanak a gyerekeknek mérget, és vegyék be ők is, kímélik meg magukat a kínoktól és rémségektől, amiket szerinte nem lehet elkerülni. De feleségem édesanyja az életet választotta, a halálmenetből kilépett, visszament a gyerekekhez, és kivezette őket és önmagát az összes borzalomból.

Gyuri Amerikába került, jól tanult, ösztöndíjakat kapott, elvégezte valamelyik egyetem, és valamennyi keresgélés után egy különleges foglalkozásnál kötött ki. Az idővel kereskedett, mint aki örökre megtanulta annak értékét, és végleg megjegyezte, mit jelent valójában. Időt vett és időt adott el, megvásárolta nagyban egy-egy tévécsatorna reklámidejét, feldarabolta és eladta hirdető cégeknek. Hamarosan New York leghíresebb időkereskedője lett.